

Skogens och skogsbrukets historia i
Algutsboda socken i sydöstra
Småland, fram till omkring år 1900.

Roger Johansson jk 92/96

Människans aktiviteter i Algutsboda socken under förhistorisk tid.

Jag har inte hittat några uppgifter om när den första människan kom till Algutsboda. Man har emellertid hittat ett antal stenyxor inom sockengränserna, varför det bör ha funnits boplatser där redan under stenåldern. Även förekomsten av ortnamn med ändelserna -näs eller -sjö torde tyda på en viss bebyggelse redan under förhistorisk tid.¹

Eftersom socknen inte tillhör de rikare delarna av Småland, kan man nog tänka sig att våra förfäder inte precis stått på kö för att flytta dit, utan att socknen varit ganska glest befolkad förhållandevis långt fram i tiden. Därför kan man nog sluta sig till att Algutsboda socken till största delen varit beväxt med urskogar utan spår av mänsklig aktivitet fram till slutet av järnåldern. Detta givetvis med undantag för vissa trakter i närheten av de fåtaliga stenålders- och senare järnåldersboplatser som funnits i bygden.

Vid denna tid användes uteslutande utmarkerna för jakt och fiske, bete för djuren samt för att förse hushållet med virke, bär och svamp. Dessutom var svedjandet vanligt, säkert helt dominerande i jordbrukandets barndom och kanske långt fram i tiden. Vilken påverkan denna markanvändning har haft på landskapet genom tiderna vågar jag inte uttala mig om. Däremot tycker jag att det klart framgår av litteraturen att svedjandet har varit klart omfattande och tidvis mycket omdiskuterat, enär det förmodligen också har varit en förutsättning för många förfäders överlevnad.

Algutsboda under medeltiden och fram till och med 1500-talet.

Kanske koloniserades stora delar av socknen i början av medeltiden. För detta talar den stora omfattning av bynamn som slutar på -torp, -hult, -måla, -boda eller -ryd, vilket anses tyda på nybyggarverksamhet under 1100- och 1200-talen.² Det är också allmänt känt att befolkningen ökade i hela Europa under sen järnålder och tidig medeltid, troligen till följd av ett förhållandevis varmt klimat under denna tid, vilket torde ha gett upphov till en talrik nybyggarverksamhet.³ Från denna tid är också inom socknens gränser ett stort antal slaggvarpar kända, vilka härör från en omfattande brytning och förädling av myrmalm under denna tid. Man kan tänka sig att Algutsbodas urskogar vid denna tid alltmer började ”naggas i kanten” och bitvis förbytas mot ett kulturlandskap med talrika åkertegar, hagar och svedjor.

Under 1300-talet kom sedan pesten till landet och socknen. Många gårdar och hela byar blev folktomma helt enkelt för att allt folk dog i sjukdomen.⁴ Än idag finns spår av denna tragedi, framför allt i form av resterna av pestkyrkogården i Moshult, en medeltida massgrav. Den tidigare kolonisationsvågen förbyttes alltså i en avfolkning av gårdar och byar där folk helt enkelt dog ut. Detta ledde förmodligen delvis till en viss folkomflyttning, när människor som tidigare bebott platser med ganska dåligt läge flyttade in i tomma gårdar med bättre läge. Därför bör det ha varit de byar, gårdar och torpställen med sämst läge som blev tomma och därmed lämnades åt sitt öde och fick växa igen. Naturen fick chansen att återta förlorad mark och skogen bredde delvis ut sig över socknen igen.

Detta förhållande bör ha varat ända till mitten av 1400-talet då man åter kan märka en viss nybyggarverksamhet. Skogen trängdes åter undan och denna återkolonisation, vilken kom att

¹ Nordström, O (1990): Bebyggelseutveckling i södra Sveriges skogsbygder 1550-1900

² Uppman, B (red.) (1987): Algutsboda sockenbok del VII, Sigurd Karlsson

³ Nordström, O et.al. (1989): Skogen och smålänningen

⁴ Nordström, O et.al. (1989): Skogen och smålänningen

dominera hela 1500-talet och vara ända till 1600-talets början. Under denna tid blev närmare tusen gårdar skattlagda i Kronobergs län⁵ och åtminstone ett antal av dessa torde ha varit belägna i Algutsboda socken. Vid det här laget dominerades traktens bebyggelse av utspridda hemman. Större byar, med flera hemman, torde inte ha förekommit i någon större utsträckning.⁶

Vad gäller svedjning vid denna tid har den förmodligen varit lika omfattande som under tidigare tidsperioder. Svedjning var något som kronan såg positivt på, vilket visas av ett påpekande av Gustav Vasa till allmogen efter Dackefejden: Hade man huggit så många svedjeland som man huggit bråtar mot Gustavs trupper, då hade man "icke haft så stor nöd för kakorna".⁷

1600-talets Algutsboda.

Under 1600-talet ändrades succesivt förutsättningarna för befolkningen i Algutsboda och i resten av de Småländska skogsbygderna, i och med inträdet i det preindustriella samhället. Succesivt började små industrier dyka upp, för att ofta efter några få år åter läggas ner igen. De industrier som uppkom var dels glashyttor och dels järnbruk, av vilka främst järnbruket i Lessebo kom att påverka socknens västligaste delar, varifrån man hämtade en del av sin kolfångst. Emellertid var omfattningen av industriverksamheten vid den här tiden så liten att den knappast kan ha påverkat skogarna i Algutsboda mer än marginellt. Även en viss produktion av pottaska och tjära⁸ för export, i huvudsak via hamnen i Kalmar, var enligt uppgift allmänt förekommande, eventuellt sedan ganska långt tillbaka.

I 1626 års boskaps- och utsädeslängder anges att Algutsboda använde 3,5 skäppor svedjeutsäde per nominatus. "Socknens fällehuggande måste ha varit stort" konstaterar Lars J Larsson i boken "Skogen och smålänningen".⁹ Speciellt en svedja kom att bli omtalad i bygden under flera sekler: En söndagsmorgon i augusti 1652 beordrade, enligt sägnen, Algutsbodas kyrkoherde Petrus Magni att en fälla skulle brännas. Elden spred sig snart utanför fällan och skall inte ha stannat förrän vid Kalmar sund. Då skall den ha bränt ner stora delar av Örsjö och Madesjö socknar, bland annat Madesjö kyrka, samt dödat sju personer som kringränts av elden. Det finns emellertid en del frågetecken både om eldens uppkomst och dess utbredning. Klart är att en stor skogsbrand härjade i trakterna år 1652 och att sju människor dödades förefaller också ganska troligt, då ett träkors i byn Södra Sävsjö ännu stod kvar vid 1800-talets mitt med den inskriptionen. I dag står en minnessten på platsen vilken restes 1906.¹⁰

1700-talet: Industrialiseringen får allt större betydelse.

Under 1700-talet kom industrialiseringen att ta fart på allvar, främst efter att de stora nordiska krigen tog slut runt 1720. År 1726 anlades järnbruket i Orrefors och 1739 Kosta glasbruk

⁵ Nordström, O et.al. (1989): Skogen och smålänningen

⁶ Nordström, O (1990): Bebyggelseutveckling i södra Sveriges skogsbygder 1550-1900

⁷ Nordström, O et.al. (1989): Skogen och smålänningen, Lars J Larsson

⁸ Nordström, O et.al. (1989): Skogen och smålänningen

⁹ Nordström, O et.al. (1989): Skogen och smålänningen, Lars J Larsson

¹⁰ Henriksson, A (red.) (1977): Algutsboda sockenbok del IV, samt Nordström, O et.al. (1989): Skogen och smålänningen, Lars J Larsson

(togs ej i bruk förrän 1742) i Algutsbodas grannsocknar Hälleberga och Ekeberga.¹¹ Detta innebar att en stor del av socknen kom att bli fångstområde för brukens kol- och vedbehov, vilket naturligtvis fick inverkan på skogarna här. Till detta kommer att delar av socknen sedan tidigare försöjde det alltmer expanderande järnbruket i Lessebo med kol.

Vid denna tid hade kronan delat upp omlandet runt bruken för att dessa skulle ha sin försörjning av kol eller ved, samt sjömalms, tryggad. Man talar om den så kallade kolningsmilen i 1734 års lag, vilken stadgar att skogen inom en mil runt bruken endast får levereras till detsamma och inte ta upp svedjor eller på annat sätt "misshushålla" med skogen. Detta ledde naturligtvis till problem för bönder som sedan urminnes tider svedjat för att få ihop mat till familjen. Dessutom kan ju var och en räkna ut vilken prisbildning som bildades när man var tvungen att leverera en viss volym till ett visst bruk varje år, samtidigt som inflationen emellanåt skenar. Detta skedde inte utan problem och trötter uppkom dels mellan bruken, men kanske framför allt mellan bruken och trilskande bönder, som inte uppskattade att bli mer eller mindre tvångskommenderade att kola eller hugga ved och sedan transportera den långa sträckor. I nästan samtliga fall lär emellertid de bönder som ville minska sina leveranser ha förlorat i domstol. Emellanåt kunde bruksägaren i stället medge att bönderna fick svedja i begränsad omfattning, om de lovade att leverera den mängd kol eller ved han skulle ha. Flera exempel på sådana överenskomelser finns.

Under 1700-talet blev prisbildningen och betalningen bättre i takt med att konkurrensen om kol och ved ökade. Dessutom började bönderna vänja sig vid de på 1600-talet nya påfunden att kola i resmilor i stället för i kolningsgrop. Detta ledde till ökad acceptans för leveranser av ved och kol till bruken, varför leveranserna började fungera bättre.

Man skall också komma ihåg att utökade möjligheter att använda utmarkens produktionsförmåga gav större möjligheter till en trygg försörjning, alternativt möjlighet till försörjning för fler. Det är förmodligen också detta vi ser resultat på i att byarna delas upp i fler och fler gårdar. Olof Nordström¹² har studerat bebyggelseutvecklingen runt Lessbo, alldeles väster om Algutsboda socken och funnit att både år 1545 och år 1630 består byarna, med några få undantag, av en eller ett par gårdar. År 1700 däremot, kan man skönja en begynnande hemmansklyvning. År 1780 syns resultatet av en omfattande hemmansklyvning i att antalet gårdar i de flesta byar mångdubblats. Nordström hävdar att denna utökade försörjningsmöjlighet, på i stort sett samma arealer som tidigare måste bero på att avkastningen från utmarkerna helt enkelt ökat de gamla hemmanens bärkraft.

En viss sågningsverksamhet verkar ha börjat förekomma i Algutsboda socken under 1700-talet i och med anläggandet av vattensågar. Naturligtvis hade även tidigare en liten mängd virke sågats fram med hjälp av så kallad kransågning. Nu fick verksamheten emellertid en mera industriell prägel. År 1796 fanns det ett sågverk i Algutsboda socken; sågen i Ålgärdehult,¹³ vilken låg på den plats där Åfors glasbruk idag ligger, vid Lyckebyån. Denna såg uppfördes någon gång mellan år 1750 och 1782 av kronolänsman Magnus Lönegren, även om den inte skattlades förrän efter hans död 1782¹⁴. Förmodligen åtgick huvuddelen av produktionen till lokala behov, men något lass kanske exporterades via hamnen i Karlshamn

¹¹ Nordström, O (1952): Relationer mellan bruk och omland i östra Småland 1750-1900

¹² Nordström, O (1990): Bebyggelseutveckling i södra Sveriges skogsbygder 1550-1900

¹³ Nordström, O et.al. (1989): Skogen och smålänningen, Lars-Olof Larsson

¹⁴ Uppman, B (red.) (1987): Algutsboda sockenbok del VII, Gunnar Birgemo och Ivan Mauritzson

eller Kalmar. Det är känt att Småland sedan långt tillbaka exporterade en del virke, även om det förmodligen kom från mera kustnära områden, på grund av de dåliga transporterna.

Ett stort problem för skogsprodukterna (ved och kol) vid tiden verkar ha varit transporterna, som huvudsakligen fick ske med häst eller oxar och släde på vintern. På barmark var endast ett fåtal vägar ordentligt farbara, varför problem med bränsleförsörjningen till bruken kunde uppkomma under år med snöfattiga vintrar.

1800-talet, med stora omstruktureringar i industrin.

Vid början av artonhundratalet nådde det preindustriella samhället sin kulmen. Första halvan av 1800-talet bjöd inte på några större nyheter i utmarkernas användande, det som hände var i stort att konsumtionen av ved och kolved ökade något. Det byggdes däremot ett antal nya vattensågar i socknen, bland annat i Gransjö, Hermanstorp, Högaskog och Sjökvärn¹⁵. Sedan 1848 eller 1849 hade ångdrivna sågar byggts utmed Norrlandskusten. Fem år senare byggdes Kronobergs läns första ångsåg i Deragård i Algutsboda socken. Ångmaskinen var en ordentlig koloss och det skall ha krävts tre par hästar för att flytta den. Enligt uppgift skall sågen ha haft två ramar och det skall ha producerats ansevärliga mängder sågat virke som sedan fick köras till Kalmar med häst eller oxar på den tidens dåliga vägar. Gunnar Birgemo och Ivan Mauritzson¹⁶ har skattat den årliga produktionen till 1000 m³.

Under slutet av 1800-talet byggdes allt fler sågar, som med ångsågen i Deragård som enda undantag var vattensågar, vilka även förbättrades efter hand med bland annat tunnare sågblad. Ett annat viktigt steg i utvecklingen för den småländska skogsindustrin var att järnvägarna byggdes ut i landet. Transporter över längre sträckor, speciellt under barmarkstid, hade innan dess varit ett mycket besvärligt kapitel. Nu fick man ett enkelt sätt att sälja sina produkter över ett stort område, varför möjligheterna att få lönsamhet i någon slags tillverkande industri i det inre av Småland drastiskt ökade. Inom Algutsboda socken tillkom endast järnvägsstationen i Moshult, men inom räckhåll utanför socknen låg även stationerna i Orrefors, Emmaboda, Örsjö och Skruv.

Efterhand under 1800-talet får det Småländska, myrmalmsbaserade järnet allt svårare att konkurrera med de bättre järnsorter som utvinns i till exempel Bergslagen. Flera järnbruk hotas av nedläggning. Men lyckligtvis för dessa ökar marknaden för glas, både planglas, förpackningsglas, pressglas och finare glas. Under andra halvan av 1800-talet anläggs inte mindre än fem vedslukande glasbruk inom det lilla Algutsbodas sockengränser. Av dessa är än idag tre i drift: Åfors, Johansfors och Boda. Dessutom anläggs ett antal glasbruk alldeles i närheten av sockengränserna, vilka också delvis kommer att få sin vedfångst från Algutsboda socken. De flesta av alla dessa glasbruk läggs ner inom några år eller åtminstone inom några decennier från starten.¹⁷ Emellertid torde en hel del ved ha gått åt till att värma ugnarna på bruken under denna tid, men hur mycket är det nog ingen som vet. Sigurd Karlsson och Ivan Mauritzson har uppskattat att minst en halv miljon kubikmeter virke bränts upp vid de olika glasbruken i Algutsboda.¹⁸ Många glasbruk hade också egna skogar och egna skogvaktare.

¹⁵ Uppman, B (red.) (1987): Algutsboda sockenbok del VII, Gunnar Birgemo och Ivan Mauritzson

¹⁶ Uppman, B (red.) (1987): Algutsboda sockenbok del VII, Gunnar Birgemo och Ivan Mauritzson

¹⁷ Nordström, O (1986): Glasbruk och hyttor i Sverige 1555-1985, Smålands museums skriftserie nr.2

¹⁸ Uppman, B (red.) (1987): Algutsboda sockenbok del VII, Sigurd Karlsson och Ivan Mauritzson

Under slutet av 1800-talet börjar också papper att tillverkas av ved. Detta ger nya avsättningsmöjligheter för de småländska skogarna. Det är emellertid inte förrän in på nittonhundratalet som denna produktion blir en viktig avsättning för skogsbruket i Småland.

Utmarkernas betydelse för Algutsbodabönderna genom tiderna.

En person som länge fått gestalta den Småländske 1800-talsbonden är Karl-Oskar i Korpamoen i Algutsbodas grannsocken Ljuder, skapad av socknens store son Wilhelm Moberg från Moshultamåla. Man måste nog säga att denne fiktiva figur saknar en viktig del i sitt brukande av Korpamoen, nämligen brukandet av utmarken. Som vi sett har utmarkerna ända sedan medeltiden haft mycket stor betydelse, inte bara som bete åt djuren. Man har i alla tider hämtat vedbrand i skogarna, under de senaste 3-400 åren även för industriellt bruk. Man har hämtat byggmaterial i alla tider, även här mer eller mindre industriellt under ett par hundra år.

Den viktigaste betydelsen genom tiderna har nog emellertid skogen haft som svedjeland, detta urgamla sätt att få sin brödföda har använts sedan människan började odla sin mat och ända fram i våra dagar. I Algutsboda socken brändes den sista brånen så sent som 1915, även om svedjandet i huvudsak upphörde under senare delen av 1800-talet. Vilken påverkan detta har haft på skogens utveckling genom århundradena eller årtusendena kan inte jag svara på men det borde kunna vara en hel del.

En annan användning av utmarkerna som gärna glöms bort är slåttern på maderna (myrslåtter). Denna omtalas ofta i skildringar av norrländskt jordbruk, men när det gäller södra Sverige verkar det vara helt förträngt. Jag tror emellertid att denna slåtter har varit alldeles livsavgörande även i många delar av södra Sveriges skogsbygder. Som stöd för detta kan till exempel nämnas namn på myrar Algutsboda som "Stora Slåttern", "Nyängen" eller "Nymad". Dessutom känner jag till levande personer i Algutsboda som i sin ungdom, alltså på 1930-talet, fortfarande slog myrar till foder åt djuren.

Ett ofta nog så viktigt användningsområde för skogarna i ett samhälle som bestående av hårda världsliga och kyrkliga lagar och regler skildras av Wilhelm Moberg i "Skogen och folkfriheten".¹⁹ Där skildras hur personer som inte riktigt passar in i samhället söker sin tillflykt till skogen. Där kan de få leva ostörda och slippa undan stränga straff eller folks glåpord, åtminstone för en tid. Alla var inte vad vi idag skulle kalla brottslingar.

Skogstillgångarna i Algutsboda genom tiderna.

Jag tänker inte ta upp plats här med någon ingående redogörelse över skogstillgångarna i Algutsboda socken under äldre tider, utan snarare bara konstatera att skogen har alltid räckt till. Olof Nordström har gjort ingående beräkningar av påverkan på omlanden under tiden 1750 - 1900 av några bruk belägna norr om Algutsboda socken, bland annat Orrefors.²⁰ Dessa beräkningar ger vid handen att någon direkt skogsbrist har aldrig rått i bygden annat än möjligen lokalt runt bruken, vilket snarast berodde på de dåliga transportmöjligheterna. Möjligen kan också detta förklara de ögonvittnesberättelser som ibland skrivits om att skogarna förötts av svedjning, överavverkning och dålig skötsel. Ögonvittnena rörde sig bara

¹⁹ Uppman, B (red.) (1987): Algutsboda sockenbok del VII

²⁰ Nordström, O (1952): Relationer mellan bruk och omland i östra Småland 1750-1900

runt bruken och de farbara vägarna där skogen avverkades först. Troligare är att de flesta av dessa historiska inlagor representerar partsinlagor för bruksägare, vilka velat värna om sina egna privilegier. För detta talar att samma personer inte brukar dra sig för att bedyra de goda skogstillgångarna bara något år senare, när det är frågan om utbyggnad av bruken eller dylikt.

Litteraturförteckning

Nordström, O (1990): Bebyggelseutveckling i södra Sveriges skogsbygder 1550-1900. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi vid Lunds Universitet. Lund 1990.

Nordström, O et. al. (1989): Skogen och smålänningen. Kring skogsmarkens roll i förindustriell tid. Historiska föreningen i Kronobergs län 1989.

Nordström, O (1986): Glasbruk och hyttor i Sverige 1555-1985. Smålands museums skriftserie nr.2, 1986.

Nordström, O (1952): Relationer mellan bruk och omland i östra Småland 1750-1900. Meddelanden från Lunds Universitets Geografiska Institution, avhandlingar XXII, Lund 1952.

Henriksson, A (red.) (1977): Algutsboda sockenbok del IV, Algutsboda, en bok om hembygden, Algutsboda hembygdsförening, Växjö 1977.

Uppman, B (red.) (1987): Algutsboda sockenbok del VII, Algutsboda, en bok om hembygden, Algutsboda hembygdsförening, Emmaboda 1987.